

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2022

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ra swivutiso ri na tipheji ta 11.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO:

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi swiyenge SWINHARHU:
XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima (10)
XIYENGE XA C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (30)
2. Hlaya switsundzuxo HINKWASWO hi vukheta.
3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
4. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
5. Khwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
6. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila leri ra swivutiso.
7. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo yin'wana na yin'wana.
8. Tekela enhlokweni mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:
XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 30
XIYENGE XA C: Timinete ta 40
10. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A, u languta na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A

A NGA SWI TIVI		
1	Gwelegwele i munhunkulu wa ndhuma. Ndhuma leyi a a lo dzuka nyuku a n'wateka eka mikarhi liya ya khale. A a ri xihontlovila xa vutivi. Xin'wana na xin'wana laha tikweni a xi vutiseriwa yena. Swa mafumelo ya tiko, mafambiselo ya tikereke, ku yimbelerisa tikhwayere, ku nga sala yini kambe. Laha a fikaka kona lava a va hlundzuka nhlayo ya vona a yi ri ehansinyana ka leyi ya lava a va tsaka swinene. Leswi a swi va tsakisa hi leswi Gwelegwele a a ri na nyiko yo endla xin'wana na xin'wana. A a swi kota ku vulavula na wa le henhla a rhelela switepisi swa kona a ko a ya fika eka lowa le hansi kambe a nga khugunyi nchumu loko a ri karhi a endla leswi. Hikokwalaho a swi koteke ku tiakela muti wakwe wo xiximeka laha tikweni.	5 10
2	'Kasi swi lo yini mi ngo vuya matakuxa masiku lawa?' Ku vutisa Hlamalani hi xivutiso xo hlamala. 'Hlami, murhandziwa, ntirho lowu wo tirha na vanhu i ntlakulavaxurhe. Wu lava munhu wa mbilu.' 'Mbilu ya yini ka tata wa Boyi?' 'U nga ndzi ngheni enon'weni, wa ndzi twa na? Loko u endla leswi, ndzi to miyela phela. A ndzi na nkarhi wo tshama ndzi tlhuthisana na vavasati.' Le ka Gwelegwele, n'wana u velekiwile siku ra ku timeka ka Mageva tata wa Hlamalani. N'wana wa kona u thiyiwile vito ra Khombomuni. Khombomuni u kurile kahle tanihi n'wana wa thicara.	15
3	Khombomuni u kurile a tiyerile. A a xe emahlweni, a a bumburile a nga tekeli ngopfu eka tata wakwe. Hikokwalaho, mikarhi yo tala loko kokwa wa kona N'waxisandzhaku a fika, a ku twala ku: 'Mbuya, n'wana loyi o miri wa sirha Mbhazima, wo fela eKhimbini, o wu khwa!' Khombomuni a kula tanihi van'wana vana. A tlhandlamiwa hi tindzisana to tata xandla xa xinene ti tlhela ti tlulela eka lexi xa ximatsi. Khombomuni sweswi i jahantiyela. Jaha rin'wana na rin'wana leri tirhaka ri hola mali no vabya ri nga vabyi i mfanelo ya rona ku teka nsati ri aka muti.	20 25
4	Siku rin'wana ra ximusi hi twa Khombomuni a ku eka tata wakwe: 'Tatana, ndzi tile eka n'wina namuntlha.' 'Swa twala <i>my son</i> . Ndzi yingisile. Tana nato.' 'Mina ndzi tlunyiwile mahlo hala xibedhlele xa ka Malamulele.' 'U ri kwihi?' Ku vutisa Gwelegwele hi ku thuka. 'Eka Malamulele, tatana.' 'U ri i n'wana wa mani?' 'Tatana, voxokoxoko a ndzi byi heti kahle. Leswi ndzi tivaka swona hi leswo nhwana loyi i nese. Ndza n'wi rhandza na yena wa ndzi rhandza.' 'Se u vula leswaku u lava ku tekana na munhu wo ka u nga tivi vuxokoxoko bya yena?'	30 35

- 5 Khombomuni u suke a famba a ya lavisisa ta nhwana wa yena Khatisa. Endzhaku ka masiku ya ndzavisiso lowu, Khombomuni u tlhelele eka mukhalabye hi gome lerikulu. 'Tatana, ndzi vuyile lomu a mi ndzi rhumile kona.' 'Se ke?' Khombomuni a hlamusela hinkwaswo leswi a a swi tiva hi mamazala hilaha a byeriweke hakona hi nhwana wakwe na hileswi yena a a n'wi tivisa xiswona. 'N'wananga, Khatisa u nge n'wi teki. Swa yila. I makwenu wa wena. Wena wo n'wi tlulanyana hi tin'hweti. Kambe mana wa wena a nga swi tivi leswi. U nga tshuki u n'wi byerile na siku na rin'we ra mhamba. Khombomuni a swi n'wi tikelangi ku gaja un'wana nhwana wa ku xonga. Loko a ku timhaka leti ntshwentshwe, etindleveni ta mukhalabye, ti n'wi tungula ku tlula na ta Khatisa. Eka nkarhi lowu Khombomuni a a tikumele n'wana Masiya Tlatlambela na N'waXikwalakwala.' 40
- 6 'Hayikhona, n'wananga, na yena yaloyi i makwenu. N'wi tshike u ringeta kun'wana. Mana wa wena na yaloyi a nga n'wi tivi. Wo whi, u fa na swona.' Ku yingisa ve ri swi tlula magandzelo, kambe sweswi Khombomuni u fikile evugimamusi. Nkateko wa kona o tikumela ntombhi ya Mutsonga yo n'wi fanela. Loko a tichela eka tata wa kona, nhlamulo yo tifanela na yaliya ya tolo na tolweni. Mufana e, ndzi dye makungu. 'Manana ndzi kombela ku rivaleriwa,' i Khombomuni. 'Yini? U ngo ndzi chavisa!' Ku hlamala mana wakwe Hlamalani. 50
- 7 'Ma ndzi vona se ndzi kurile. No hundzeriwa onge ndzi ta hundzeriwa.' A ku xi bikuu! 'Se ku lo humelela yini?' Ku hlamala Hlamalani Endzhaku ka nkarhi, loko se a horile, Khombomuni o pfula buku a hlamusela a ri karhi a phendla hinkwako lomu a a tsalatsala kona loko mukhalabye a ri karhi a n'wi paluxela ta vuphisa bya yena. Loko a hetile, mana wakwe a n'wi languta hi mbilu ya ntwelavusiwana. A kanakana. Kambe a kanya mbilu a boxa tshumba ra vuvopfu byo bola ku nuha ku ku mbvee! 'N'wananga, titekele nhwana wa wena. Gwelegwele o tivulavulela a ku i vasesi va wena. Phela wena a wu n'wana wakwe. A nga swi tivi!' 60

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka buku ya *Mafelatiko* hi GS Mayevu]

NA

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.Oprah.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Boxa xilo XIN'WE ntsena lexi Gwelegwele a a ri na vutivi eka xona? (1)
- 1.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. 'Xin'wana na xin'wana laha tikweni a xi vutiseriwa yena.' Ku ya hi xitshuriwa lexi ku va xin'wana na xin'wana xi vutiseriwa yena swi vula leswaku Gwelegwele a a pfuna vanhu hi ...
- A vutivi lebyi a a ri na byona.
 B vumunhu lebyi a a ri na byona.
 C rifumo leri a a ri na rona.
 D rirhandzu leri a a ri na rona. (1)
- 1.3 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka nhlokomhaka na hungu ra xitshuriwa xa A? (2)
- 1.4 Ku nga va ku ri xih xivangelo xo va Gwelegwele a kariha loko nsati wa yena Hlamalani a lava ku tiva xivangelo xa yena xo vuya hi matakuxa? (2)
- 1.5 Hlamusela leswi landzelaka hi marito ya wena n'wini.
- 1.5.1 Ntirho lowu wo tirha na vanhu i ntlakulavaxurhe. (2)
- 1.5.2 A a ri xihontlovila xa vutivi. (2)

- 1.6 Hikokwalaho ka yini Gwelegwele a byela Khombomuni leswaku a nga tshuki a byerile mana wa yena Hlamalani leswaku u n'wi arisile ku teka nhwana hikuva i makwavo wa yena? (2)
- 1.7 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka swihundla leswi a swi ri kona exikarhi ka Gwelegwele na nsati wa yena Hlamalani? (2)
- 1.8 Vakhale va ri: 'Nwana u tiviwa hi mana wa yena.' Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humeleleke eka xitshuriwa xa A. (2)
- 1.9 Loko a ku ri wena Khombomuni, a wu ta titwa njhani hi swihundla leswi u swi byeriweke hi vatswari va wena loko u lava ku teka nsati? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.10 U vona Hlamalani a endlile kahle ku va a byerile Khombomuni leswaku Gwelegwele a hi tata wa yena wa xiviri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.11 Hi rihi hungunkulu leri humelerisiwaka hi xitshuriwa xa B? (2)
- 1.12 Hi swihi leswi nga endlwaka ku hlohlotela vatswari leswaku va endla leswi humelelaka eka xitshuriwa xa B? (2)
- 1.13 U titwa njhani hi leswi humelelaka eka xitshuriwa xa B? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.14 Hi kwihi ku fanana loku nga kona eka leswi humelerisiwaka hi xitshuriwa xa A na xitshuriwa xa B? (2)
- 1.15 Ku ya hi hungu kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka xitshuriwa xa A na xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI**

Hlaya XITSHURIWA XA C kutani u tsala nkomiso hi marito lama nga hundziki **90** u kombisa **hilaha ku xixima swi vuyerisaka hakona evuton'wini**. Nkomiso wa wena wu fanele wu va hi xivumbeko xa ndzimana kambe wu katsa timhakankulu ta nkombo (7).

LEMUKA:

1. Tirhisa swivulwa leswi heheleke swa wena n'wini kambe u nga onhi mongo wa xitshuriwa.
2. A wu FANELANGI ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.
3. Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.

XITSHURIWA XA C**KU XIXIMA SWA VUYERISA EVUTON'WINI**

Masiku lawa vanhu a va ha xiximi lavakulu eka vona hi ku va va nga twisisi timfanelo ta vona. Leswi swi endla leswaku ku nga vi na kurhula etikweni naswona vanhu va kumeka va wela ekhombyeni. Munhu un'wana na un'wana loyi a hanyaka wa swi lava ku vuyeriwa hi leswinene evuton'wini. Leswi hi swona swi endlaka leswaku vatswari va dyondzisa vana va vona mahanyelo lamanene va ha ri vatsongo. Munhu wa mahanyelo lamanene u vonaka hi ku xixima vanhu van'wana. Masiku ya ku hanya ya andza eka munhu loyi a nga na mahanyelo lamanene na ku xixima van'wana. Loko vanhu va xiximana swi hlohlotela vumunhu na vun'we eka vaakatiko. Tiko leri vana va kona va xiximaka ra vuyeriwa hi tlhelo ra swa nhluvuko na vutivi bya swa ndhavuko hambi ya ri matimu ya lomu tiko ri humaka kona.

Lavakulu va na ntokoto lowukulu hi tlhelo ra swa vutomi na vutivi leswi endlaka leswaku va kota ku pfuna lavatsongo, ntsena loko va fikeleleka hikokwalaho ka ku xixima loku va ku kombisaka eka van'wana vanhu. Ku xixima swi endla leswaku vanhu va dyondza swilo swo tala swa vutomi swo fana na ku tiva milawu yo hambanahambana ya mahanyelo. Munhu u tlhela a tiva maxaka ya yena hi ku hetiseka, leswi nga endlaka leswaku vanhu va hanya hi ku xiximana hambi ku ri ku papalata ku tekana hi xixaka. Ku va munhu a hanya vutomi byo xixima swi vula ku teka xiboho xa kahle xo xixima van'wana leswaku na yena a kota ku xiximiwa.

Laha ku nga na ku xixima ku na ntsako na kurhula. Lava namuntlha va tiphinaka hi vutomi hi lava va nga kula va ri karhi va xixima lavakulu eka vona hikuva a va nga ali ku kombiwa ndlela leyinene ya mahanyelo. Munhu loyi a xiximaka u kuma mikateko naswona makhombo ya misava ya fambela ekule na yena. I mhaka ya kahle ku xixima na ku titsongahata eka munhu un'wana na un'wana evuton'wini. Lavakulu va fanele ku ya emahlweni va kurisa vana hi rirhandzu na ku va tshinya loko va huma endleleni leswaku tiko ri ta vuyeriwa.

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.behaviour/quora.co.za]

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO**

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

HANYANI VATSONGA

Ribye ro silela na ro sila hi rona i R400,00.

Tshuri na musi i R750,00.

I Vatsonga ntsena va tirhisaka tshuri na musi.

Selulafoni: 0970004000   Imeyili: brrit@gmail.com

Loko musi wo tshoveka, vavatli va wona a va na vutihlamuleri.

[Xifaniso lexi xi huma eka webusasayiti ya www.facebook.com]

- 3.1 Hi xihhi xivangelo xo va vito ra bindzu leri navetisiwaka ri tsariwile hi fonto ya maletere lamakulu? (1)
- 3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Maambalelo ya ximunhuhatwa lexi nga eka xinavetiso ya humelerisa ... wa Xitsonga. (1)
- A   ntirho
B   ndhavuko
C   ntlhontho
D   nhluvuko
- 3.3 Hi xihhi xikongomelo xo va munavetisi a tsarile marito lama nge: 'Loko musi wo tshoveka, vavatli va wona a va na vutihlamuleri' hi fonto leyitsongo? (2)

- 3.4 Kombisa u tlhela u hlamusela mboyamelatlhelorin'we lowu humelerisiwaka hi xinavetiso lexi. (2)
- 3.5 Vumba xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke kambe u humelerisa nhlamuselo yin'wana yo hambana na leyi nga laha hansi. (2)
- Tshuri na **musi** i R750,00. (2)
- 3.6 U vona onge xinavetiso lexi xi kongomisiwile eka vamani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

Xiyisisa khathuni leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

[Khathuni leyi yi huma eka webusayiti ya www.cartoonistgroup.com]

- 4.1 Hlamusela leswi humelelaka eka khathuni leyi nga laha henhla. (2)
- 4.2 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka khathuni leyi nga laha henhla swi nga eka wona. (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Vulavulelo ra ximunhuhatwa xa 2 ri kombisa leswaku xi le ku ... ka swimunhuhatwa swa 3 na 4 leswi lavaka ku tlula yin'wana ya milawu leyi vekiweke mayelana na vuvabyi bya Covid-19. (1)
- A khaleni
B ttheriseni
C tshuveni
D tsundzuxeni

- 4.4 Ku va ximunhuhatwa xa nomboro ya 1 xi khondlile mavoko loko xa nomboro ya 2 xi ri ku vulavuleni swi nga va swi kombisa yini? (2)
- 4.5 Matirhiselo ya mfungho wa mahlamari eka marito lama vulavuriwaka hi ximunhuhatwa xa 2 eka khathuni leyi nga laha henhla ya na nkoka muni? (2)
- 4.6 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka tlhelo ra nandzulo. (2)
- Tekelani enhlokweni timhaka ta ku yirisiwa ku famba navusiku. [10]

XIVUTISO XA 5: PROSI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G

Sejeni Stout a a ri karhi a landzelela Young, xigevenga lexikulu hi le ndzhaku a hlamarile hi maendlelo ya xona. Loko a ha hlamarise xisweswo, Young yena a a ri endleleni yo ya emotheleni leyi nga le handlenyana ka le New York. **A a famba a ri yexe, a famba hi rivilo leri nga chavisiki.** A swi tikomba leswaku a a nga ehleketi nchumu wo biha. Loko a a xiyaxiyile kahle a a ta va a wu vonile movha wo tshwuka wa Porsche lowu a wu n'wi landza hi le ndzhaku. **A a hundzukile ndzhuti wakwe,** kambe a nga n'wi vonangi ... 5

Stout u fambisile movha wakwe a ya wu yimisa ehansi ka nsinya ekulenyana na mothela. A vuya hi milenge, a tumbela endzhaku ka swiluva swo tlhuma a humesa buku exikhwameni, a sungula ku hlaya ... Endzhakunyana u twile ku ta ka movha wun'wana, wu fika wu yima ekusuhi na wa Young. Ku xika wanhwana wo saseka swinene. A nghena ehofisini. Endzhakunyana a huma, a kongoma endlwini leyi a ku ri na Young ... 10

Ku hundzile tiawara tinharhu Young na wanhwana luya va nga si huma. **Nyanga wu lo pfuriwa kan'we tsena loko va teka vhinyo leyi tisiweke hi mutirhi wa le motheleni.** Loko va hetelela va humile, **Young na wanhwana luya a va khomanile hi mavoko.** Va fambile khwatsi va ya emimovheni ... **Young u tswontswile wanhwana luya enon'wini loko va fika emovheni.** Endzhaku ka sweswo a n'wi pfulela rivanti, a nghena emovheni. 15

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka tsalwa ra *Nsuku wa mina*, hi WR Chauke]

- 5.1 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka vunyingi.
A a famba a ri yexe, a famba hi rivilo leri nga chavisiki. (1)
- 5.2 Hi wihi ntirho wa xilandzi lexi tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka?
Stout u fambisile movha wakwe a ya wu yimisa ehansi ka nsinya ekulenyana. (1)
- 5.3 Lulamisa swihoxo swa matsalelo eka xivulwa lexi nga laha hansi.
Nyanga wu lo pfuriwa kan'we tsena loko va teka vhinyo leyi tisiweke hi mutirhi wa le motheleni. (2)
- 5.4 Xivulavulelo lexi nga laha hansi xi nga tirhisiwa loko ku humelerile yini?
A a hundzukile ndzhuti wakwe. (2)
- 5.5 Nyika ntirho wa risivikomba leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
Young na wanhwana **luya** a va khomanile hi mavoko. (2)
- 5.6 Tsala xivulwa lexi nga laha hansi u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.
Young u tswontswile wanhwana luya enon'wini **loko** va fika emovheni. (2)
- [10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70